

УДК 334;338.333

ОСНОВИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

П. Матковський, к. е. н.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Матковський П. Основи інституціональної модернізації аграрного сектору економіки

Здійснено короткий ретроспективний аналіз розвитку аграрного сектору економіки та узагальнено чинники, що сприяли провалу економічних реформ. Визначено й досліджено суспільні цінності, властиві українському народу, а також інституції, які близькі вітчизняному менталітету й, відповідно, легко адаптуватимуть імпортовані економічні інститути до місцевих умов правління.

Ключові слова: модернізація, аграрний сектор, інституції, інститути.

Matkovskyy P. Foundations of institutional modernization of agricultural

A brief retrospective analysis of the Agricultural Economics and the generalized factors contributing to the failure of economic reforms are shown. The society values that characterize the Ukrainian people are researched and identified so the institutions that are close to the national mentality are defined and therefore it will easy adapt the imported economic institutions towards the local conditions.

Key words: modernization, agriculture, values, institutions.

Матковський П. Основи інституціональної модернізації аграрного сектора економіки

Осуществлен краткий ретроспективный анализ развития аграрного сектора экономики и обобщены факторы, которые способствовали провалу экономических реформ. Определены и исследованы общественные ценности, присущие украинскому народу, а также институты, которые близки отечественному менталитету и, соответственно, способны легко адаптировать импортированные экономические институты к условиям правления.

Ключевые слова: модернізація, аграрний сектор, інституції, інститути.

Постановка проблеми. З початком реформ в аграрному секторі економіки України відбулася спроба трансформації інституціональних чинників господарювання. До них належать норми й правила, традиції та звичаї, довіра, права власності, контрактні відносини, державне регулювання, конкурентні відносини та ін., що проявляються в діяльності суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм [1]. Під час здійснення економічних реформ, у тому числі в аграрній сфері, не вдалося створити стійку інституціональну платформу, інакше кажучи, нещодавно сформовані інститути господарювання не вкоренилися.

Використовуючи теорію неінституціоналізму, можна констатувати, що реформування аграрного сектору економіки України на засадах жорсткої конкурентної боротьби відбулося внаслідок

запозичення західних формальних інститутів та миттєвого їх впровадження на теренах нашої держави. Це відбувалося без урахування впливу неформальних інституцій, які еволюційно утвердилися в Україні. Їх роль практично дуже важко змінити у свідомості селян, хіба що з плином часу, але й цього не відбулося. Одним із яскравих доказів передчасності таких змін є наслідки Указу Президента України від 03.12.1999 р. "Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектору економіки України" – трансформація усталених організаційно-правових структур у нові агроформування за чотиримісячний термін.

Такі процеси відбувалися, як правило, без збереження набутих міжгосподарських та міжгалузевих зв'язків, без контролю над цілісністю майнових комплексів та без покарань за розвал, розкрадання останніх, без адекватної реакції на потенційне

припинення діяльності нових агроформувань та появу безробіття структурного типу на селі. Сьогодні доволі легко аналізувати невдачі минулого десятиліття, оскільки для цього достатньо спиратися тільки на факти, не враховуючи рівень похибок, прогнозні моделі, вплив інших чинників на розвиток явищ тощо. Вважаємо, що аналіз помилок минулого допоможе обрати правильні шляхи розвитку, необхідний тип економічних інститутів та інституцій, які не суперечитимуть одні одним, навіть якщо вони у своїй більшості будуть запозичені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інституціональних перетворень широко відображено в працях вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема Т. Веблен у праці “Теорія дозвільного класу” [2] заклав підвалини інституціоналізму як методу аналізу й пізнання дійсності; В.В. Юрчишин порушує питання вимирання українських сіл через недбале ставлення до них, нехтування їх роллю у збереженні суспільних інституцій українського народу [3]; А.С. Гальчинський доводить доцільність інституціональної профілактики української економіки суто на засадах лібералізму [4]; С.Г. Головіна [5] розглянула теорію, методологію та практичну сторону розвитку аграрних господарств в умовах інституціональних перетворень у Російській Федерації; Ш.І. Шаріпов [6] обґрунтував розвиток багатоукладної економіки в інституціональному середовищі регіону тощо. Однак досі ні в економічній літературі, ні в законодавчій базі не знайшли свого відображення інституціональні засади, на яких повинна ґрунтуватися модернізація аграрного сектору економіки України, що також зумовлює актуальність проблеми.

Постановка завдання. Дослідження має на меті визначення типу економіко-правових інститутів, які сприятимуть гармонійному розвитку аграрного сектору економіки та його суб’єктів. Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення низки завдань: аналіз невдач у побудові інституціональної платформи аграрного сектору протягом двадцятирічного періоду; обґрунтування інститутів системи управління та економіки, які максимально відповідають звичаям, традиціям та культурним цінностям українців; визначення переваг і недоліків трансплантації та вирощування власних

інститутів.

Виклад основного матеріалу. Оскільки нові ринкові інститути виявилися діаметрально протилежними до вітчизняних, до яких суспільство звикло, відбулося заперечення одних іншими. В умовах швидкої заміни інститутів та вакууму інформації серед суб’єктів господарювання забракло глибокого розуміння законів ринку. Необізнаність громадян доповнювалась корупцією й розкраданням державного майна.

Часу для пристосування до нових умов, навчання чи інструктажу щодо нових канонів взаємодії суб’єктів між собою в мінливому ринковому економічному середовищі не було. Економістам добре відома така закономірність розвитку процесів господарювання, як “заперечення заперечень”. На такій закономірності, начебто, побудовано стратегію формування нових економічних інститутів в Україні. У даному випадку вона не виявила себе з позитивного боку. Не сталося повної адаптації імпортованих стратегій інституціоналізму до вітчизняних традицій і звичаїв, усталених взаємин у суспільстві, відносин в економіці тощо. Хоча імпортовані інститути й відповідають більше менталітету нації, як старі формальні, однак не згармонізовані з культурними цінностями українців, виявляються як стовідсотково американізовані або занадто індивідуалістсько-конкуренційні. Зміни мислення потребував не окремий суб’єкт чи господарство, а цілий народ, з усталеними нормами й типом мислення.

Ще одним витком невдалих інституціональних перетворень та модернізації слід вважати демократичні засади побудови правової держави. Це стало запорукою свавілля для інсайдерів, формування кланів та кон-центрації в їхніх руках повноти управління Україною, “власності небагатьох”.

Утвердження стабільності, довіри до системи правління, стійкості правових інститутів, повагу до прав власності, свобод людини й верховенство права забезпечують не демократичні, а ліберальні засади формування економіки. Відомо, що коли демократії не передують лібералізм – розпочинається хаос. Одним із доказів присутності в Україні ознак демократії та потреби в лібералізмі став прецедент

волевиявлення народу у формі Помаранчевої революції. Увагу громадськості всього світу привернули особливості вимог українського народу до чинної влади: громадяни не вимагали підвищення заробітних плат, умов вільного підприємництва, зменшення податків, а тільки “правди і справедливості”, що вказувало на відсутність ліберальних інститутів та інституцій у державі. Іншими словами – впровадження демократичних засад розбудови суспільств доречно тільки після ліберального періоду державотворення. В Україні цього не відбулося. Необхідність першочерговості лібералізму відносно демократії чітко окреслена в статті академіка НАН України В. Гейця “Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України” [7]. Зараз важко дати відповідь, яку ціну доведеться заплатити кожному окремо взятому українцеві, у тому числі тим, котрі перебувають біля керма держави, на яку жертовність слід піти, однак необхідність змін у напрямі ліберально-демократичних засад розвитку очевидна й доведена багатьма економістами-теоретиками.

Проблема інституціонального оновлення, осучаснення в АПК збережена досі. Дискусії довкола того, використовувати стратегію імпортування інститутів та інституцій економіки чи створювати власні, дають підставу для висновку, що не слід відмовлятися від жодної з цих можливостей. Переваги запозичених інститутів – це економія ресурсів (часу та коштів), вони вже модернізовані. Недоліки імпортованих інститутів – проблема впровадження та адаптації до неформальних інституцій, які, без сумніву, стійкіші за нововпроваджені формальні. Для подолання цього недоліку слід формувати групи, об’єднання керівників відповідних рівнів управління, науковців необхідного спрямування та галузей знань, вводити нові навчальні курси у вишах різних рівнів акредитації, технікумах, коледжах з метою розповсюдження серед громадян України інформації про доречність і перевагу нових імпортованих стратегій інституціоналізму, їх вкорінення та використання. Ще одним із недоліків є сумний досвід не-давнього впровадження запозичених економічних та правових інститутів: деградація природного й інтелектуального потенціалу аграрного сектору; порушення відтворювальних

зв’язків; втрата продовольчої безпеки країни за деякими видами продовольства; розосередження соціальної та інженерної інфраструктури села; несприятлива демографічна ситуація, вимирання сіл, а разом із ними – частини невідновного соціального потенціалу України. Після цього в суспільстві неодмінно складатиметься думка про не-втішні наслідки імпорту будь-яких інститутів.

Стратегія формування власних інституцій економічної культури – безпомилковий, начебто, шлях, але дуже тривалий у часі, витратний в інших ресурсах. Вона необхідна для підтримки паралельного впровадження стратегії імпортування нововведень. За умови правильного утвердження й модернізації кожним громадянином цінностей економічної культури такий процес сприятиме інтеграції народу у світове співтовариство, європейські об’єднання. Вдала одночасна реалізація двох стратегій підтримуватиме розвиток економіки, політики та суспільства в цілому.

Надалі пропонуємо визначити, які цінності властиві українцям та які трансплантовані політичні й економічні інститути найкраще адаптуються до умов нашої держави. З цією метою опитано жителів трьох різних вікових категорій Івано-Франківської області щодо визначення ієрархії цінностей, які найбільш властиві та є бажаними для населення досліджуваного регіону. Етапи опитування:

– громадянам було роздано перелік 124 цінностей, визначених Брайаном Трейсі [8];

– визначено завдання – згрупувати цінності за двома категоріями: “цінності, які вкоренилися у свідомості українців” та “цінності, які доцільно запозичувати в інших націй для утвердження в господарюванні українцями”;

– на наступному етапі громадяни повинні були визначити десять найважливіших цінностей для кожної з двох вищевказаних груп за ієрархією їх значущості;

– різниця у важливості кожної цінності відносно наступної і попередньої визначена з кроком “1”. Це зроблено без огляду на те, що різниця значущості між вказаною респондентом другою та першою цінністю є відмінною від різниці значущості між другою та третьою цінністю. Така помилка

несуцільного спостереження не повинна вплинути на вірогідність результатів, оскільки анулюватиметься значеннями відповідей інших респондентів;

– в опитуванні взяло участь 135 респондентів віком 18-22 роки, 137 респондентів віком 30-52 роки та 108 респондентів пенсійного віку. Відносно рівні

частки опитуваних є вихідцями із сільської місцевості та з міста;

– надалі результати моніторингу трьох вікових груп порівнювали та вибирали десять пріоритетних цінностей, найбільш властивих для всіх вікових категорій. Результати спостереження подано в таблиці.

Таблиця

Ієрархія неформальних та формальних цінностей населення Івано-Франківської області

Цінності, які вкоренилися у свідомості українців			Цінності, які доцільно запозичувати в інших націй		
№ з/п	частка в сукупності групи, %	назва цінності	№ з/п	частка в сукупності, %	назва цінності
1	14,46	здоров'я	1	9,19	лідерство
2	9,12	любов	2	8,86	відповідальність
3	8,75	знання	3	7,99	дисципліна
4	7,98	свобода	4	7,50	робота в команді
5	6,91	приспосованість	5	5,46	самореалізація
6	6,26	справедливість	6	5,12	активність
7	5,98	сімейні цінності	7	4,63	професіоналізм
8	5,80	віра	8	4,26	прогрес
9	4,08	повага	9	3,96	стабільність
10	3,93	патріотизм	10	3,66	самоконтроль
Разом	73,27	X	Разом	60,63	X
	10 із 246	X		10 із 223	X

* Сукупністю групи вважалася та кількість цінностей, які віднесені респондентами певної категорії.

Цінності, які респонденти обрали як першочергові та визначальні, доцільно вважати такими, що утвердилися, – морально етичними, а ті, які слід утверджувати, – більш близькі до впорядкованих законодавчих правил і норм, що забезпечують досягнення успіху, або імпортовані з англосаксонських держав та націй, що сповідують конфуціанство.

Такі цінності можуть у майбутньому стати основою модернізації сільського господарства. До цінностей, які вкоренилися у свідомості українців, слід зарахувати:

– свободу, економічну сторону якої найбільшою мірою визначають право приватної

власності на землю та майно (у повному значенні цих термінів, тобто законодавче визнання та підтримка права власності), а також право підприємницької діяльності як умова реалізації права приватної власності;

– здоров'я – виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції;

– віру – базування всіх інших цінностей на засадах десятих заповідей християн, співвідношення виробничих процесів та циклів посівів із релігійними святами;

– справедливість – забезпечення й дотримання чесного розподілу засобів виробництва та предметів праці в аграрній сфері;

– пристосованість – адаптацію до імпортованих нововведень і вимог іноземних покупців щодо якості та кількості сільськогосподарської продукції, наданих робіт, послуг;

– сімейні цінності – повагу та пріоритет інституту сім'ї;

– патріотизм – завоювання попиту і смаків іноземних споживачів за допомогою відображення в процесі сільськогосподарського виробництва власних звичаїв, реалізації продукції високої якості;

– повагу – визнання значущості та необхідності селянської праці, її результатів, селянсько-фермерського та інших укладів у відтворенні та збереженні історії і звичаїв українського народу як вагомій цінності у спільному світовому ладі.

Цінності, які доцільно запозичувати в інших націй для утвердження на українському ґрунті, коротко можна охарактеризувати так:

– лідерство – прагнення бути першими або серед перших щодо якості та кількості реалізованої на світовому ринку сільськогосподарської продукції, завдяки ефективному використанню наявних природних ресурсів, людського потенціалу, власних й запозичених ноу-хау та інвестицій;

– відповідальність – особиста підзвітність суб'єктів АПК і здатність діяти в рамках етичних норм [9];

– дисципліна – дотримання встановлених у законодавчому й адміністративному порядку правил поведінки всіма суб'єктами сільського господарства;

– робота в команді – об'єднання однодумців, що керуються спільною метою для досягнення успіху, прагнучи зменшення постійних витрат;

– самореалізація – необхідність створення таких умов, за яких селяни мали б змогу максимально розкрити свої особистісні можливості, що є найвищою потребою за “пірамідою потреб” А. Маслоу, з одного боку, а з іншого – забезпечує подолання тотального структурного безробіття на селі;

– активність – створення умов для концентрації уваги на визначеній меті – розвитку аграрного сектору економіки та його суб'єктів;

– професіоналізм – формування таких умов розвитку сільського господарства, за яких його суб'єкти повинні володіти вузькою спеціалізацією. Таким умовам повинен сприяти розвиток діяльності консультативних центрів, дорадчих служб та осередків адаптації до запозичених формальних економічних інститутів та інституцій;

– прогрес – процес модернізації аграрного сектору економіки та відповідних йому систем (сільського сектору, сільської сфери, сільських територій) на основі вищих науково-технічних, політико-правових та інших досягнень;

– стабільність – здатність систем та підсистем сільського господарства розвиватись, не змінюючи структури, підтримуючи від-носно рівноважний стан;

– самоконтроль – створення умов для особистого відстеження відповідності виробничого процесу в аграрному секторі встановленим нормам перевірки якісних та кількісних характеристик результатів праці, взаємодія від-повідальності та дисциплінованості у праці.

Надалі спробуємо виокремити блоки інституціональних чинників, а відповідно типи економічних та управлінських інститутів, які є близькими до цінностей українців.

Провідний український вчений-економіст Богдан Гаврилишин у своїй доповіді Римському клубові “До ефективних суспільств: дороговкази в майбутнє” обґрунтував походження інституцій суспільного ладу та умов їх гармонії з довкіллям, дотримання яких покликане забезпечувати ефективність співпраці того чи іншого народу. Ми намагалися графічно подати логіку походження сучасних інституцій та відповідних їм політичних і економічних систем, які зумовлюють прагнення до співпраці й гармонію суспільства з навколишнім середовищем (рис. 1).

На нашу думку, мета інституціональної й соціальної форм модернізації в Україні – побудова ефективного суспільства. Соціальні детермінанти його ефективності кореняться в цінностях народу.

*Рис. 1. Походження інституцій та інститутів сучасного суспільства.**

* Сформовано на основі літературного джерела [10].

Існує багато підстав вважати, що незначна частка українців поділяє егалітарно-колективістські цінності, “для задоволення своїх потреб кожна людина повинна бути спроможною брати із загального фонду і вносити до нього якнайбільше відповідно до її здібностей” [10, с. 22]. Однак із плином часу такий тип цінностей, який був характерний для системи правління й господарювання в Радянському Союзі та зберігся в Китайській Народній Республіці, поділяють все менше громадян України. “...Пройде ще 15-20 років, аж поки ми

очистимося від усіх наших інституціональних хвороб” [10, с. 246].

Очевидно, що егалітарно-колективістські цінності не мають ні коренів, ні майбутнього для українського народу.

Після проголошення Україною незалежності суспільний лад у нашій державі набув характеру, діаметрально протилежного попередньому: інституції стали індивідуалістсько-конкуренційного типу (кожного турбують тільки власні потреби й прагнення, визнається походження людини як творіння Бога та/або біологічна

випадковість [10, с. 21]), інститути – правління типу противаги й економіка – вільного підприємництва. Багато націй Європи наслідують такий суспільний лад. Він також імпонує значній частині українців, оскільки відображає окремі елементи менталітету: українці завжди прагнули мати щось у своїй власності (садибу, землю, коней) і вважали це своєрідним економічним захистом; першими цінностями в десятці визнають власне здоров'я, свободу, а не державну соборність чи патріотизм; переважна більшість українців – християни, однак задля задоволення власних потреб інколи здатні порушувати Божі заповіді, чинити егоїстично, оскільки визначальними схильні вважати власні прагнення.

З упевненістю можна сказати, що більшість українців сприймають такий суспільний лад. Це підтверджують цінності, які ввійшли до десятки властивих українцям у результаті вибіркового опитування.

Однак кожне суспільство повинно еволюціонувати, навіть якщо це потребуватиме зміни соціальних цінностей. Таку перспективу ми вбачаємо в модернізації суспільства в напрямі групово-кооперативних цінностей: “Кожен має шукати власну роль у суспільстві, добровільно підпорядковувати себе вищим цілям, виконувати свої обов'язки і реалізовувати своє призначення шляхом кооперативної взаємодії з іншими” [10, с. 22]. Прикладом для наслідування тут можуть бути Японія та Швеція, де панують підпорядкування вищим цілям, повага до батьків (як сімейних начал), чесність, вірність, працьовитість та інші чесноти.

Ефективності суспільства слід досягати за умов: наснаги до праці (яка притаманна українському народу), її реалізації (що повинен забезпечити уряд), кооперативних взаємовідносин у суспільстві (в Україні, зокрема в її аграрному секторі, вони мають багату власну історію), раціонального використання природних ресурсів, інноваційного розвитку економіки та інвестицій у неї.

Важко сказати однозначно, чи будуть ідеальними для українців такі компоненти су-спільного ладу, як кооперативно-групові цінності, колегіальна влада й узгоджене вільне підприємництво, чим саме повинен пожертвувати український народ та якою

ціною і часовим лагом обернеться наближення до таких інституцій та інститутів. Однак засади, на яких розвинуті країни об'єднуються у світові спільноти, засвідчують доцільність такої модернізації економіки та її аграрної складової.

Висновки. Ні старі, ні нові економіко-правові інститути не відповідали менталітету українців, тому й не могли прижитися, вкоренитися й утвердитись на території нашої держави.

Ретроспективний аналіз свідчить, що важливу роль у поступі загалом відіграє процес запозичення ноу-хау. Однак ефективність їх використання залежить від швидкості та якості адаптації нових економіко-правових інститутів до утверджених національних цінностей. Формування, становлення та утвердження державних інституцій слід провадити шляхом їх першочергового утвердження, тільки після цього можлива реалізація свободи дій для всіх класів населення, а не то в суспільстві пануватиме хаос. Аналіз цінностей українського народу та їх порівняння з інституціональними факторами інших націй-держав показав, що такими, які заслуговують наслідування, є економіко-правові інститути Швеції, як запорука справедливого розподілу ресурсів. Пріоритетність цінностей засвідчила бажання респондентів у наукоємній структурі економіки та необхідності впровадження інноваційних процесів. Однією з держав, що гідна наслідування в цьому напрямі, є Японія.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Гордийчук Е. Ю. Влияние институциональных факторов на экономическое поведение товаропроизводителей в агропродовольственном комплексе России : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук / Е. Ю. Гордийчук. – М., 2006. – 22 с.
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
3. Юрчишин В. В. Селяни України: про себе і про них / В. В. Юрчишин. – К. : Ін-т аграр. економіки, 2011. – 74 с.
4. Гальчинський А. Вилікувати економіку можна тільки на ліберальних засадах / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2010. – № 6. – С. 5-6.
5. Головина С. Г. Развитие аграрных хозяйств в условиях институциональных преобразований : теория, методология, практика : дис. ... доктора экон. наук : 08.00.05 / С. Г. Головина. – Курган, 2006. – 418 с.
6. Шарипов Ш. И. Развитие многоукладной аграрной экономики в институциональной среде региона : дис. ... доктора экон. наук : 08.00.05 / Ш. И. Шарипов. – М., 2009. – 353 с.
7. Геєць В. Ліберально-демократичні засади : курс на модернізацію України / В. Геєць // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 4-20.
8. Брайан Т. Точка фокуса / Т. Брайан. – Минск : Бизнес, 2003. – 133 с.
9. Відповідальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uk.wikipedia.org>.
10. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств : Дороговкази в майбутнє : доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин. – К. : Пульсари, 2009. – 248 с.

